

ОЦІНКА ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В ЗВІТНОСТІ

Нестабільність економічної ситуації в Україні призводить до погіршення стану розрахунків між підприємствами, істотного збільшення ризиків реалізації на умовах відстрочки оплати. Низька платоспроможність підприємств викликає зростання обсягів дебіторської заборгованості та зменшення кредиторської, що призводить до порушення платіжного балансу. Сьогодні в період глобальних змін в різних сферах діяльності суспільства питання обліку та оцінки дебіторської заборгованості є досить актуальним, адже фінансовий стан підприємства значною мірою залежить саме від наявності та ефективного управління цим видом заборгованості.

Основним законодавчим актом, який прямо регулює облік дебіторської заборгованості є П(С)БО 10. Решта законодавчих актів розглядають дебіторську заборгованість як об'єкт податкового обліку, її відображення в звітності підприємств та вказують конкретні рекомендації в певних питаннях. Від початку формування ринкових відносин в Україні і досі існує багато актуальних питань, пов'язаних з обліком та оцінкою дебіторської заборгованості.

По-перше, слід зазначити, що для прийняття зацікавленими особами адекватних та вчасних рішень щодо існуючої політики управління в процесі антикризового регулювання фінансово-господарського стану істотне значення мають актуальність і якість інформації про стан розрахунків з дебіторами, що формується на базі даних бухгалтерського обліку конкретних суб'єктів господарювання. Це зумовлює неможливість отримання інформації про дебіторську заборгованість в обсязі і вигляді, достатньому для проведення аналізу розрахунків з дебіторами зокрема і заборгованості взагалі з метою прогнозування ймовірності настання платіжної кризи суб'єктів господарювання та складання рекомендацій щодо її попередження.

По-друге, не вирішеними є проблеми відображення в обліку довгострокової дебіторської заборгованості, оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги. До того ж, застосовувати у наших умовах традиційні за кордоном методики аналізу дебіторської заборгованості не завжди доцільно через відсутність необхідного обсягу вірогідної і доступної інформації щодо розрахунків з дебіторами.

Крім цього, загальна криза неплатежів, характерна для сучасної української економіки, змушує сумніватися в об'єктивності, своєчасності і корисності отриманих результатів аналізу. Використання вітчизняних методик не дає змоги однозначно оцінити стан дебіторської заборгованості, а також ступінь його впливу на фінансово-господарський стан підприємств. Зазначені проблеми вказують на необхідність пошуку специфічних засобів аналізу дебіторської заборгованості, спрямованих на отримання інформації комплексного характеру, достатньої для прийняття рішень щодо глибини кризи неплатежів аналізованого суб'єкта.

Отже, на даний час спостерігається недостатня якість змісту бухгалтерських записів, що визначається в процесі визнання і оцінювання дебіторської заборгованості, та відсутність наукових і практичних розробок можливих форм бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості, що забезпечило б надання якісної бухгалтерської інформації про розрахунки з дебіторами різним користувачам.

Вважаємо, що питання дебіторської заборгованості впливає на економічну діяльність будь-якого підприємства, особливим чином: дебіторська заборгованість, яка протягом тривалого часу не повертається, перш за все погіршує фінансовий стан підприємства, тобто відбувається погіршення платоспроможності підприємства, внаслідок недоотримання (недостачі) грошових коштів. Отже, з одного боку дебіторська визнається активом, якщо існує ймовірність її погашення, а з іншого – велика сума такої заборгованості негативно може впливати на фінансовий стан підприємства.

Використання в бухгалтерському обліку комплексного оцінювання дебіторської заборгованості забезпечує врахування впливу на зміну вартості водночас минулих і умовно можливих минулих тимчасових процесів, що створює можливість для прогнозування напрямів і обсягів поточних та майбутніх грошових потоків підприємства.

Створення ефективної системи контролю за якістю обліку розрахунків з дебіторами вимагає розробки чіткої та досконалої класифікації дебіторської заборгованості, уніфікації способів її оцінки та документів аналітичного обліку. Це, відповідно, дасть змогу накопичувати інформацію про розрахунки з дебіторами з різними рівнями деталізації і узагальнення.

Уточнення сутності оцінки дебіторської заборгованості узагальнить підходи до класифікації дебіторської заборгованості за різними ознаками, що дасть можливість вирішити проблему узагальнення інформації щодо розрахунків з дебіторами залежно від цільових потреб користувачів.

Дебіторська заборгованість в умовах інфляції для покупців є джерелом кредитування їх діяльності на дуже вигідній основі, оскільки по суті являє собою безвідсотковий кредит. Ця обставина зумовлює не тільки перегляд традиційного розуміння самої сутності дебіторської заборгованості, а й необхідність застосування ефективних управлінських дій, спрямованих на регулювання її розмірів.

Незалежно від того, коли дебіторська заборгованість визнається в обліку, одночасно із цим визнається дохід від реалізації, який має оцінюватися за справедливою вартістю отриманого або очікуваного рівня доходу. Тобто якщо доходом є грошовими коштами, то сума дебіторської заборгованості має виражатися у вартості грошей на момент її визнання в обліку, а не попередньої вартості товару, раніше відвантаженого покупцеві. Передусім це пов'язано з тим, що товар кредитує вже не належить, а продавця в такому разі має цікавити тільки сума одержуваних за нього грошових коштів. У такому випадку, насамперед, потрібно враховувати інфляційні процеси, які об'єктивно призводять до знецінення грошей, особливо у довгостроковій перспективі.

У зв'язку з тим, що довгострокова дебіторська заборгованість об'єктивно виникає на промислових підприємствах різних галузей економіки, які в такому разі потребують залучення додаткових грошових коштів на реалізацію довгострокових проектів, а в нормативних документах та економічній літературі не наведено методик її оцінки та управління її розмірами.

Отже, незрозумілим залишається питання, на яку ж заборгованість нараховувати резерв сумнівних боргів. Тобто здійснювати його створення тільки для заборгованості за товари роботи і послуги чи ще також і для деяких інших видів заборгованості і, якщо так, то для яких. Відповідно, за П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» і П(С)БО 13 «Фінансові інструменти» нараховувати резерв сумнівних боргів необхідно для заборгованості за товари, роботи і послуги, а також для заборгованості з виплати авансів та надання позик. Проте, унаслідок виплати грошових коштів у підприємства не виникають доходи, тому, на наш погляд, формувати резерв сумнівних боргів за виданими авансами і позиками, який відноситься на витрати, необгрунтовано. Адже він (резерв) формується для забезпечення відповідності доходів і витрат. Крім того, підприємство має додаткові важелі впливу на вимогу повернення виплачених сум: утримання із заробітної плати працівників, накладення штрафних санкцій (за авансами, виданими підзвітним особам) тощо.

Такі видатні науковці, як Ф.Ф. Бутинець, Г.В. Нашкерська, К.М. Таранюк, О.П. Фаренюк дотримуються думки, що резерв сумнівних боргів необхідно нараховувати тільки на дебіторську заборгованість за товари, роботи і послуги. Після проведення дослідження даного питання погоджуємося з вище вказаними вченими і вважаємо, що резерв потрібно створювати за заборгованістю, що відображається на рахунках 34 «Короткострокові векселі одержані» та 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками». А відповідно і оцінювати таку заборгованість на дату балансу необхідно за чистою реалізаційною вартістю.

За українською системою обліку резерв створюється тільки для поточної дебіторської заборгованості, що виникла за фактом відвантаження товарів, виконаних робіт або наданих послуг. Відповідно до МСБО, як зазначає В.Є. Шевчук, керівництво підприємств може створювати спеціальні резерви у відношенні конкретної дебіторської заборгованості, а також загальний резерв у відношенні всіх категорій дебіторської заборгованості. Сума дебіторської заборгованості, щодо якої існують сумніви про її сплату, звичайно списують на витрати підприємства шляхом створення резерву сумнівних боргів. У різних країнах цей резерв може мати різну назву, зокрема:

- забезпечення безнадійних боргів (Provision_ for Bad Debts);
- поправка на рахунки, що не будуть сплачені (Allowance for Uncollectible Accounts).

Водночас МСБО 39 передбачає також пряме списання сумнівної дебіторської заборгованості на витрати, що відображається записом: Дт «Витрати за сумнівними боргами» Кт «Дебітори».

Такий підхід звичайно застосовують для відображення сумнівної заборгованості окремих дебіторів.

Для визначення сумнівної заборгованості щодо групи дебіторів у міжнародній практиці звичайно застосовують такі методи:

- відсотка продажу (Percentage-of-Sales Method);
- періодизації дебіторської заборгованості (Aging of Accounts Receivable Method).

За методом відсотка продажу сумнівна дебіторська заборгованість визначається як добуток чистого продажу в кредит за звітний період та певного відсотка цього продажу, який, як свідчить попередній досвід, не буде сплачено у майбутньому.

Дебіторська заборгованість у звітності відображається в таких рядочках форми № 1 «Звіт про фінансовий стан»:

- довгострокова дебіторська заборгованість р. 1040;
- дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги р. 1125;

- дебіторська заборгованість за розрахунками: за виданими авансами р. 1130;
- дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом р. 1135;
- інша поточна дебіторська заборгованість р. 1155.

Також, дебіторська заборгованість знайшла своє відображення в статистичній звітності форма № 1–Б «Звіт про взаєморозрахунки з нерезидентами», яка затверджена Наказом № 271 від 20.07.2009 року «Про затвердження Інструкції щодо заповнення форми державного статистичного спостереження N 1-Б “Звіт про фінансові результати”».

Даний звіт включає інформацію за показниками, які базуються на даних рахунків 18, 34, 36, 37, 51, 55, 61, 62, 63, 68 Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, міжнародних стандартах бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Звіт вміщує інформацію про заборгованість за зовнішньоторговельними операціями щодо контрагента-нерезидента, яка включає заборгованість за товари, роботи, послуги (у тому числі забезпечену векселями) та видані (одержані) аванси у рахунок таких поставок продукції, виконання робіт, послуг.

Звіт не включає інформацію щодо заборгованості за фінансовими зобов'язаннями, наприклад, за кредитами, залученими як від банків, так і від будь-яких інших кредиторів (у тому числі від прямого інвестора), отриманої фінансової допомоги, заборгованості за договорами фінансового лізингу тощо.

Показник «Заборгованість за розрахунками з нерезидентами за товари, роботи, послуги (включаючи заборгованість, забезпечену векселями, авансові платежі та внутрішні розрахунки)» відображає обсяги довгострокової заборгованості (рядок 010 графи 1 і 4) та поточної заборгованості (рядок 010 графи 2 і 5), у тому числі простроченої поточної заборгованості (рядок 010 графи 3 і 6).

Звіт уміщує місце для письмових пояснень у разі суттєвих змін обсягів зазначених показників порівняно з попереднім періодом звітнього року.

Важливо вдосконалювати методику визначення суми резерву сумнівних боргів для стимулювання створення підприємствами цього резерву. Практика показує, що більшість акціонерних підприємств, звітність яких є обов'язковою, не створюють резерву сумнівних боргів, оскільки:

- це вимагає вилучення з обороту коштів, що можуть бути задіяні в інших сферах діяльності;
- суми, які резервуються, не включаються до валових витрат у податковому обліку, що, в свою чергу, не впливає на зменшення податку на прибуток;
- підприємства не хочуть нести додаткові трудові витрати на створення цього резерву.

Визнання та оцінка дебіторської заборгованості для підприємств (крім банків і бюджетних установ) здійснюється за ПСБО 10.

Визнання відбувається при умові виконання двох умов визнання активу. Оцінка залежить від виду дебіторської заборгованості та дату на яку проводиться оцінка.